

"כי בפעם הזאת" -

עיון מחודש בארבע מכות מצרים האחרונות

פתיחה

לקראת סיומן של מכות מצרים, מתגלה ה' אל משה ואומר לו:

וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה הֲשִׁיב בְּבִקְרֹךְ וְהִתְיַצַּב לִפְנֵי פְרַעֲה וְאָמַרְתָּ אֵלָיו כֹּה אָמַר ה' אֱלֹהֵי הָעִבְרִים שְׁלַח אֶת עַמִּי וְיֵעֲבְדוּנִי. כִּי בַּפְעַם הַזֹּאת אֲנִי שֹׁלַח אֶת כָּל מַגְפָּתַי אֵל לְבָדְךָ וּבַעֲבָדֶיךָ וּבַעֲמֻדָּךְ בְּעִבּוֹר תִּדְעֶנּוּ כִּי אֵין כְּמִנִּי בְּכָל הָאָרֶץ. כִּי עַתָּה שְׁלַחְתִּי אֶת יָדִי וְאָדָּךְ אוֹתָךְ וְאֶת עַמְּךָ בְּדָבָר וּתִכָּחַד מִן הָאָרֶץ. וְאוֹלָם בְּעִבּוֹר זֹאת הֶעֱמַדְתִּיךָ בְּעִבּוֹר הָרֵאשִׁית אֶת כַּחֲסִי וְלִמְעַן סִפְרֵי שְׁמֵי בְּכָל הָאָרֶץ (ט', יג-זט).

דברים אלו נשמעים כסיכומן של המכות כולן: ה' מבאר לפרעה את מטרת העמדתו בכל המכות עד כה, "בעבור הראתך את כחתי". ואולם כעת, בפעם הזאת, לאחר שכבר מומשה מטרה זו, שולח ה' אל פרעה "את כל מגפתי", את המכה הקשה ביותר, "בעבור תדע כי אין כמני בכל הארץ". טבעי היה אילו נאום זה של משה בפני פרעה היה נאמר כהקדמה לקראת המכה האחרונה בסדרת המכות, היא מכת בכורות. אלא שהמשך דברי ה' אל פרעה הוא זה:

עוֹדֶךָ מִסְתַּוֵּלָל בְּעַמִּי לְבַלְתִּי שְׁלָחֶם. הֲנִי מִמְטִיר כְּעַת מִחֹר בְּרָד כְּבֹד מְאֹד אֲשֶׁר לֹא הִיָּה כְּמָהוּ בְּמִצְרַיִם לְמַן הַיּוֹם הַזֶּה וְעַד עַתָּה (שם, יז-יח).

כלומר, כוונת ה' היא למכת הברד, השביעית בסדרה. התמיהה כאן עולה מאליה: כיצד ניתן לייחס נאום סיכום שכזה למכות שקדמו למכת הברד? הרי טרם הוכה פרעה בכל המכות, ומכת הברד איננה המכה האחרונה. מדוע אפוא אומר ה' ש"בפעם הזאת" יוכה פרעה במכה הקשה ביותר, "את כל מגפתי"? גם הנימוק שמביא ה' להעמדת פרעה עד עתה איננו מבואר: האם רק עד עתה העמיד ה' את פרעה בכל המכות, בעבור הראותו את כוחו? והלוא עוד צפויות לו לפרעה שלוש מכות - הברד, הארבה והחושך - עד בואה של המכה האחרונה, ובכולן פרעה יעמוד בעבור ראותו את כוח ה'! ואכן, הפרשנים כולם התקשו בביאור הנאום, שנראה שאינו נמצא במקומו.

* ציוני פסוקים ללא שם הספר מתייחסים לספר שמות.

בקרב הפרשנים נמצאים שני כיווני פתרון: האחד - להניח שאכן אין כוונת ה' למכת הברד הקרובה, אלא למכת הבכורות, ובכך יובנו דברי ה';¹ אלא שאם כך נתקשה במיקומם של דברים אלו: מדוע הובאו הדברים הללו דווקא כעת, ולא לאחר המכה התשיעית, מכת החושך?² הכיוון השני הוא להניח שאכן כוונת ה' היא למכת הברד,³ והקשרם של הדברים ברור; אלא שלפי זה נתקשה מאוד בהבנת עצם דברי ה'.⁴ ר"ע ספורנו מציג כיוון פרשנות שונה משני הכיוונים האמורים, וזו לשונו:

'כי בפעם הזאת' - בזה המין השלישי מהמכות באוויר, אני שלח את כל מגפתי אל לבך ובעבדיך ובעמך - כל אחת מאלה שאשלח תהיה בלב כולכם גם אחר שתסור, כי גם אחרי כן תרגישו בהזק נמשך ממנה בקלקול הצמחים והמזונות ובחולי הגוף, כמכת החושך שקלקלה מזג האוויר בלי ספק, ושלא קמו איש מתחתיו, שנמשכו אליה חולאים רעים בלי ספק. אבל מהמכות הקודמות לא נמשך הזק מבואר אחר שסרו.

ר"ע ספורנו קורא את דברי ה' כהקדמה לשלוש המכות שיובאו מעתה, שכולן פוגעות באוויר,⁵ וייחודן הוא בכך שכולן יותירו רושם במצרים גם לאחר שיסתיימו. חיזוק לפירושו ניתן להביא מהביטוי "כל מגפתי", שנראה כמתייחס ליותר ממכה אחת. פירושו מיישב את הקושיה לגבי הקשרם של הדברים ופירושם; אך עדיין נותרת בעינה הקושיה לגבי העמדת פרעה עד כה, שכן גם לפי פירושו היה על ה' לבאר את סיבת העמדתו של פרעה לפני המכה האחרונה, ולא לפני המכה השביעית. אנו נבקש לצעוד בכיוון פירושו של ספורנו, אם כי לא מטעמו, ולבאר שדברי ה' הללו אכן מתייחסים לכל המכות מעתה ואילך,⁶ והם מהווים הקדמה להבאתן. ננסה לעמוד על ייחודן של המכות הבאות ועל משמעותן.

מכת הברד

כבר בהתראה על מכת הברד זוכה המכה לתיאור ייחודי:

הִנְנִי מְמַטֵּיר פֶּתַח מִחַר בָּרָד כְּבֹד מְאֹד אֲשֶׁר לֹא הָיָה כְּמֹהוּ בְּמִצְרַיִם לְמִן הַיּוֹם הַזֶּה וְעַד יָגֵתָה (שם, יח).

1. כך כתב, למשל, רש"י: "למדנו מכאן שמכת בכורות שקולה כנגד כל המכות" (שם, יד).
2. ראה יישובו של המהרש"ל, המובא בשפתי חכמים על רש"י.
3. כך נקטו אבן עזרא ורשב"ם. ויש שניקדו את מילת "בכורות" ברש"י כך: "בכורות", ופירושו שכוונתו למכת הברד, שפגעה בביכורי היבול. עיין חזקוני, הרא"ם ושפתי חכמים.
4. ראה יישובם של הפרשנים הנ"ל בהערה הקודמת.
5. ראה פירושו לשמות ח', יב.
6. בהבדל אחד, שלשיטת ספורנו, מתייחסים הדברים רק לשלוש המכות הבאות: ברד, ארבה וחושך, שפגעו באוויר; ואילו אנו ניחס את הדברים לארבע המכות האחרונות, כולל מכת הבכורות.

”כי בפעם הזאת”

תיאור כזה לא שמענו ביחס למכות הקודמות (ונשוב ונשמע תיאור דומה במכת הארבה), ודבר זה מכין את פרעה ואותנו לקראת מכה מופלאה ועצומה ביותר. קשה להניח שייחודו של הברד יהיה **בכמותו**, ולבאר את הפלא הגדול במכה בכך שכמות הברד שתדך מן השמים תהיה גדולה ביותר. אנו שומעים שברד זה היכה ”בכל ארץ מצרים את כל אשר בשדה מאדם ועד בהמה ואת כל עשב השדה הִכָּה הברד ואת כל עץ השדה שָׁבַר” (שם, כה). הברד השמיד את כל אשר היה בשדה. ברד מהסוג שאנו מכירים - גם אם ירד בכמות גדולה - לא יגרום לנזקים עצומים כאלו. ניתן, אמנם, להניח שהברד ירד במהירות גבוהה ביותר, דבר שגרם להגדלת **עצמותו** - ובזה בא לידי ביטוי ייחודו של הברד - אך עדיין יהיה בכך להסביר רק את הנזקים שנגרמו לעשב השדה. גם ברד שיורד בעצמה חזקה איננו מסוגל לשבר עצים. יותר נראה להניח, שהברד שירד מן השמים לא היה דומה כלל לברד המוכר לנו, אלא **שגושי קרח ענקיים** נחתו מהשמים. סלעי קרח בעלי משקל עצום נפלו, ושברו לרסיסים את כל מה שנמצא תחתם, מעשב ועד עץ, מאדם ועד בהמה.⁷ ננסה לדמיין לעצמנו את שאירע במכת הברד על פי התיאור המובא בכתוב. לפי המתואר, הצטיינה המכה לא רק בברד, אלא גם **באש**:

(שם, כד).

וְיְהִי בָרָד וְאֵשׁ מִתְלַקַּחַת בְּתוֹךְ הַבָּרָד

הביטוי ”בתוך הברד” מתפרש, בדרך כלל, שהאש בערה בתוך גושי הברד. תמונה כזאת מתוארת כ”נס בתוך נס”, משום ש”האש והברד מעורבין, והברד מים הוא, ולעשות רצון קונם עשו שלום ביניהם” (לשון רש”י). אבל מתיאור אחר של האש עולה ציור אחר. הכתוב אומר:

(שם, כג).

וְהָיָה נֶתַן קֶלֶת וּבָרָד וְתִהְיֶה אֵשׁ אֶרְצָה

תיאור זה, שבו האש מהלכת ארצה, גורם לנו לדמיין את האש באופן אחר לחלוטין. אין מדובר בשלהבות קטנות שבוערות בתוך גבישי הקרח, אלא **בעמודי אש עצומים** שנופלים מן השמים. עמודים אלו מהלכים ארצה ומתפוצצים על הקרקע בעצמה אדירה לאלפי שבילים המציתים ומבעירים את כל הסביבה. לפי זה נפרש את הביטוי ”בתוך הברד” - בינות לגושי הברד.⁸

לשם השלמת התמונה, נוסיף אל הברד והאש תופעה נוספת שהתרחשה במכה זו, ולרוב איננו שמים אליה לב, והיא: **הקולות**. לאורך כל המכה מודגשים הקולות העצומים שנשמעו ביחד עם ירידת הברד:

7. ראה מדרש תנחומא בא ד: ”השליך עליהם אבני בליסטראות - זה הברד.
8. כדוגמת פירוש הביטוי ”ועשית על שוליו רמני תכלת... ופעמני זהב בתוכם סביב” (כ”ח, לג). אמנם גם שם נתון הדבר במחלוקת, עיין שם במפרשים (וראה גם זבחים פח ע”ב, וכסף משנה להלכות כלי המקדש פ”ט ה”ד).

וַיֹּט מֹשֶׁה אֶת מִטְהוֹ עַל הַשָּׁמַיִם וְה' נָתַן קִלְת וַבָּרָד
 וַיֹּאמֶר אֵלָיו מֹשֶׁה... הַקְּלוֹת יִחְדְּלוּן וְהַבָּרָד לֹא יִהְיֶה עוֹד
 וַיִּחְדְּלוּ הַקְּלוֹת וְהַבָּרָד וּמִטְר לֹא נִתְּדָ אֶרְצָה
 וַיֵּרָא פְרָעָה כִּי חִדַּל הַמִּטְר וְהַבָּרָד וְהַקְּלוֹת

מכת הברד ליוותה בקולות חזקים ביותר. כל כך חזקים היו קולות אלו, עד שפרעה ממנה לקרוא למשה ולאהרון ומבקש מהם להעתיר לה' שיפסיק - בראש ובראשונה - את הקולות:

הַעֲתִירוּ אֵלַי ה' וְרַב מְהִיֵּת קִלְת אֱלֹהִים וַבָּרָד

קולות אלו - "קלת אלהים"⁹ - החרידו את פרעה ושברו את התנגדותו לשלח את ישראל.

סביר להניח, שהאש הנוראית והקולות המפחידים לא היו אלא ברקים ורעמים, המלווים כל סופת ברד; אלא שעצמתם וחוזקם שיוו למכת הברד רושם איום ונורא. אם נתיר לדמיוננו להמחיש באופן שהוצג לעיל את מכת הברד - סלעים ענקיים של קרח ועמודים של אש נוחתים מן השמים, ולצדם קולות רעמים אדירים - לא נתקשה לתאר לעצמנו את תחושתו של כל מי שחוה את המכה, ואת האימה הגדולה שאחזה בו. לא נתפלא, אם כך, מדוע דווקא מכה מחרידה זו מביאה את פרעה להודות בפשעו:

וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים חֲטָאתִי הִפְעַם ה' הַצְּדִיק וְאֲנִי וְעַמִּי הַרְשָׁעִים

על פי ראייה זו, נוכל להמשיך ולתאר לעצמנו את מכת הארבה.

מכת הארבה

משה מתריע בפני פרעה, מה יקרה אם ימאן הוא לשלח את עם ישראל:

הֲנִי מֵבִיא מִחַר אֲרֵבָה בְּגִבְלֶךָ

(י', ד).

הפגיעה העיקרית של הארבה הייתה בתבואה, כמתואר בכתוב:

וַיֹּאכַל אֶת כָּל עֵשֶׂב הָאָרֶץ וְאֶת כָּל פְּרִי הָעֵץ אֲשֶׁר הוֹתִיר הַבָּרָד וְלֹא נוֹתַר כָּל יֵרֶק בְּעֵץ

(שם, טו).

וַיִּבְעָשֶׂב הַשָּׂדֶה בְּכָל אֶרֶץ מִצְרָיִם

ואכן, נזקו הגדול של הארבה - כפי שידוע גם לנו כיום - הוא בחיסול כל גידולי הארץ; ובמצרים הייתה מכה זו קשה עוד יותר, בגלל פגיעת הארבה ביתר הפליטה

9. נראה לפרש, ששם "אלהים" בביטוי זה - אין כוונתו לה', אלא ככינוי לעצמת הקולות, כדוגמת הביטוי: "רוח אלהים" מרחפת על פני המים" (בראשית א', ב), שכוונתו: רוח חזקה ביותר; וכן "נפתולי אלהים" (בראשית ל', ח); "חרדת אלהים" (שמ"א ד', טו), ועוד דוגמות רבות. השווה גם לביטויים: "ארזי אל" (תהילים פ', יא); "הררי אל" (שם ל"ו, ז).

"כי בפעם הזאת"

שעוד נשארה אחר מכת הברד.

זוהי **תוצאתה** של מכת הארבה. בסופה של המכה, לאחר שרוח ים חזקה מאוד נשאה את הארבה ותקעה אותו בים סוף, נתחווה למצרים התמונה העגומה של החורבן וההרס שגרם הארבה. אולם אנו מבקשים לנסות ולדמיין לעצמנו את **המכה עצמה** ואת החוויה הקשה שחוו המצרים בשעה שהתחוללה - כפי שעשינו במכת הברד. התורה איננה מרחיבה את הדיבור על אופן התנהלות המכה (בניגוד למכה הקודמת); אולם ממקום אחר בתנ"ך נוכל לעמוד על כך, ולשחזר את המכה עצמה. כוונתנו לתיאור מכת הארבה בספר יואל. גם שם התחוללה מכת ארבה קשה ביותר - "כמהו לא נהיה מן העולם ואחריו לא יוסף עד שני דור ודור" (יואל ב', ב) - ושם דווקא מתוארת בהרחבה החוויה המחרידה של הארבה. ננסה לדלות משם מעט פרטים לגבי מכת הארבה של מצרים. גם שם מתואר, כי הנזק העיקרי שגורם הארבה הוא לתבואה:

הָלוֹא נִגְדַּ עֵינֵינוּ אֲכַל נִכְרַת... עָבְשׁוּ פְּרֻדוֹת תַּחַת מְגִרְפְּתֵיהֶם נִשְׁמוּ אֲצִרוֹת נִהְרְסוּ
מִמְגְּרוֹת כִּי הִבִּישׁ דָּגָן
(יואל א', טז-יז).

אולם ביואל מתוארת השמדת התבואה במונחים של שרפה:

כִּי **אֵשׁ** אָכְלָה נְאוֹת מִדְּבַר וְלִהְבֶּה לְהִטָּה כָּל עֲצֵי הַשָּׂדֶה
לְפָנָיו אָכְלָה **אֵשׁ** וְאַחֲרָיו תִּלְהֵט לְהִבֶּה כָּגֵן עֵדֵן הָאָרֶץ לְפָנָיו וְאַחֲרָיו מִדְּבַר שְׁמָמָה וְגַם
פְּלִיטָה לֹא הִיְתָה לוֹ
(יואל ב', ג).

מדוע נמשלת מכה זו דווקא לשרפה? ההסבר הפשוט הוא, ש**תוצאותיה** של המכה הן כשל שרפה: מדבר שממה, ללא פליטה. אולם הנביא כאן מתאר לא רק את התוצאות של המכה, אלא גם את **המכה עצמה**, וכפי שהוא ממשיך ומתאר:

כְּמִרְאֵה סוּסִים מְרָאֵהוּ... כְּקוֹל לֵהַב **אֵשׁ** אָכְלָה קֶשׁ
(שם, ד-ה).

כאן מדובר, אמנם, בקולו של הארבה, אך גם לגבי תכונה זו של הארבה נוקט הנביא את דימוי **האש**. סביר להניח אם כן, שהנביא בחר דווקא בדימוי זה משום שתכונותיה של מכת הארבה - כמותו הגדולה של הארבה, ששטפה את הארץ, הקולות העזים שהשמיע והכיליון המוחלט שהותיר אחריו - שיוו בעיני רוחו של הנביא (ובעיני כל מי שחווה על בשרו את אותה המכה) מחזה של שרפה ענקית שמתפשטת בלא מעצורים בכל הארץ. לדימוי זה של האש, מתווסף בתיאורו של יואל גם מוטיב **הקולות**:

כְּקוֹל מִרְכָּבוֹת עַל רְאֵשֵׁי הַהָרִים יִרְקְדוּן כְּקוֹל לֵהַב אֵשׁ אָכְלָה קֶשׁ כְּעַם עֲצוּם עָרוּךְ
מִלְחָמָה
וְהָ נִתַּן קוֹלוֹ לְפָנָיו חִילוֹ כִּי רַב מְאֹד מִחֲנֵהוּ כִּי עֲצוּם עֲשֵׂה דְבָרוֹ
(שם, ה).
(שם, יא).

מסתבר, שקולות אלו הם קול משק הכנפיים של פרטי הארבה, שבהצטרפם יחד הם

יוצרים זמזום חזק ומרעיש; ומשום שמדובר בכמויות אדירות של ארבה, הרי שהרעש שבוקע ועולה מהם הנו גדול ביותר.

אם נשליך את תיאוריו של יואל בנוגע לאופן התנהלותה של מכת הארבה בתקופתו על מכת הארבה של ארץ מצרים, נוכל לדמיין לעצמנו את אותם המוטיבים גם בנידון דידן. הארבה שמתפשט על ארץ מצרים נדמה כאש עצומה ששוטפת את הארץ, וקולותיו של הארבה מחרשים אוזניים. למעשה, אלו הם אותם המוטיבים שזיהינו גם במכת הברד, אם כי אין מדובר כאן על ברקים ורעמים של ממש.

הקולות והאש של מכת הארבה חלושים מעט מאלו של מכת הברד, אך עליהם יש להוסיף נתון מרכזי אחר, שניתוסף במכה זו, ולא נמצא במכת הברד. מלבד הנזק הגדול שעשויה מכת הארבה לגרום, בוחר הכתוב לתאר את ייחודה של מכה זו ואת גודלה וחוזקה בעזרת תכונה אחרת. וכך אומר משה לפרעה בהתראה שקדמה למכה:

הֲנִי מְבִיא מִחַר אֲרֶבָה בְּגִבְלֶךָ. וְכִסָּה אֶת עֵין הָאָרֶץ וְלֹא יוּכַל לִרְאֹת אֶת הָאָרֶץ.
(י', ד-ה).

הארבה יכסה את עין הארץ, כלומר: כה רב יהיה הארבה, עד שלא ניתן יהיה לראות את השמש מבעד למסך הארבה. אך לא זאת בלבד, אלא שגם "לא יוכל לראות את הארץ", דהיינו: לא ניתן יהיה לראות את הקרקע. הסיבה היא, שהסתרת השמש תהיה מוחלטת, עד ששום קרן אור לא תחדור מבעד לארבה; ובהיעדר קרן אור - לא ניתן לראות שום דבר, אפילו לא את הקרקע שמתחת לכפות רגלי המתבונן.

ניתן אמנם לבאר, שהכול נאמר לפרעה בדרך גוזמה, מתוך מגמתו של משה לתאר בצורה מוחשית את גודל המכה. אבל גם כאשר מתוארת המכה עצמה, חוזר הכתוב ומפרט עובדה זו:

וַיַּעַל הָאֲרֶבָה עַל כָּל אֶרֶץ מִצְרַיִם וַיִּנַּח בְּכָל גְבוּל מִצְרַיִם כַּבֵּד מְאֹד לְפָנָיו לֹא הָיָה כֵן אֲרֶבָה כָּמֹהוּ וְאֶחָדָיו לֹא יִהְיֶה כֵן. וַיִּכַּס אֶת עֵין כָּל הָאָרֶץ וַתִּחְשַׁךְ הָאָרֶץ (י', יד-טו).

כאן כבר קשה יותר לומר שמדובר בדרך גוזמה, משום שהכתוב מתאר באופן אובייקטיבי את שאירע במצרים, ואינו שם את הדברים בפיו של משה. צריך לומר, אם כן, שאכן הארבה כיסה ממש את עין הארץ: כמויות כה גדולות של ארבה ריחפו בשמים, עד כדי כך שהן יצרו שכבה אטומה שמנעה מקרני השמש לחדור בעדה. גם יואל הנביא מתאר את החושך שיוצר הארבה:

יוֹם חֹשֶׁךְ וְאֶפְלָה יוֹם עָנָן וְעֲרַפָּל כְּשֹׁחַר פֶּרֶשׁ עַל הַהָרִים
לְפָנָיו רָגְזָה אֶרֶץ רַעֲשׂוּ שָׁמַיִם שָׁמֵשׁ וַיִּרַח קִדְרוֹ וְכֹכְבֵים אָסְפוּ נִגְהָם (שם, י').

מכת הארבה של מצרים מקבלת מעתה משמעות גדולה ביותר, מעבר למפגע אקולוגי-כלכלי. מכת הארבה שנחתה על המצרים האפיליה את יומם והפכה אותו

”כי בפעם הזאת”

ללילה חשוך וקודר; ובתוך אותו חושך איום נשמעים קולות ”אש אכלה קש” שהולכים ומתפשטים בכל ארץ מצרים.

ניתן לומר, לפי זה, שסיומה של מכת הברד, שעצמתה באה לידי ביטוי בקולות ובברקים שליוו אותה, היה זמני בלבד, משום שמיד¹⁰ החליפו אותה ”הקולות והברקים” של מכת הארבה, ועוד הוסיפו עליה את החושך שאפף את הכול. אין ספק שהחושך שיצר הארבה הקדים את מכת החושך שתבוא מיד אחריו.

מכת החושך

החושך שהחשיך על מצרים במכה זו מתואר בכתוב כך:

וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה נְטֵה יָדְךָ עַל הַשָּׁמַיִם וְיְהִי חֹשֶׁךְ עַל אֶרֶץ מִצְרַיִם וַיִּמַשׁ חֹשֶׁךְ. וַיֵּט מֹשֶׁה אֶת יָדוֹ עַל הַשָּׁמַיִם וְיְהִי חֹשֶׁךְ אֲפֹלָה בְּכָל אֶרֶץ מִצְרַיִם שְׁלֹשֶׁת יָמִים. לֹא רָאוּ אִישׁ אֶת אָחִיו וְלֹא קָמוּ אִישׁ מִתַּחַת יוֹ שְׁלֹשֶׁת יָמִים (י', כא-כג).

אין מדובר כאן רק על היעדר אור, שכן מצב כזה אינו עונה על התיאור ”וימש חשך”, ובוודאי שאינו מונע מלקום איש מתחתיו. כבר הפרשנים מתארים את החושך כ”אור בלתי מוכן לקבל האור לרוב עביו” (ספורנו) או ”איד עב מאוד מורגש שהיה בו כמו ממש” (רמב”ן). בלשונו היינו מדברים על **ערפל כבד וסמך**, שממלא את האוויר באדי מים. צפיפותו של הערפל הייתה, כנראה, גבוהה ביותר, עד שהוא הפך את האוויר למעין-מוצק, ומנע כל תזוזה ותנועה.

חשוב להדגיש את סוגו המיוחד של החושך שחוללה מכת החושך, כדי להבין את חומרתו על פני החושך שיצרה מכת הארבה: הארבה אמנם סילק את האור, אך החושך שהוא יצר לא היה עבה ומוחשי.

* * *

עד כה עסקנו בתיאור כל אחת משלוש המכות בנפרד, וזיהינו את המוטיבים המרכזים שבה. לסיכום נציג את הנתונים בצורה הבאה:

חושך	ארבה	ברד
	וְהָיָה יוֹם חֹשֶׁךְ וְאֲפֹלָה (יואל) כִּי אֵשׁ אָכְלָה נְאוֹת מִדְבָּר (יואל)	וְהָיָה יוֹם חֹשֶׁךְ וְאֲפֹלָה (יואל)
וַיִּמַשׁ חֹשֶׁךְ וְלֹא קָמוּ אִישׁ מִתַּחַת יוֹ		

הטבלה ממחישה, כי ישנו קשר בין המכות מבחינת המוטיבים שחוזרים בהם:

10. ”הנני מביא מחר ארבה בגבלך” (י', ד). אנו מניחים שלא עבר פרק זמן גדול בין סיום מכת הברד לבין התראתו של משה לפני מכת הארבה, וזאת מחמת הסיבה שתובהר להלן. אמנם לא כך פירשו ראב”ע ורשב”ם, ראה פירושיהם על י', ה.

הקולות והאש מופיעים הן בברד הן בארבה, והחושך נמצא במכת הארבה ובמכת החושך - אם כי לא באותה רמה. לפי זה נוכל להסתכל על שלוש המכות הללו **כתהליך אחד**, שראשיתו במכת הברד, וסופו במכת החושך. תהליך זה נפתח בקולות ובאש; הוא ממשיך בהיחלשות הקולות והאש ובתחילתו של החושך; ומסתיים בהיעלמות הקולות והאש ובהתגברותו של החושך. ננסה לעמוד על משמעותו של תהליך זה. לשם כך עלינו לחזור ולהתבונן במכת הברד.

"קלת וברקים"

תיאור הקולות והאש של מכת הברד מזכיר לנו אירוע אחר, שגם בו התרחשו דברים דומים. **הקולות החזקים שבוקעים מהשמים והברקים העצומים שנוחתים על הקרקע מעבירים אותנו למקום אחר לחלוטין: להר סיני.** גם שם התרחשה סצנה דומה:

וַיְהִי בַיּוֹם הַשְּׁלִישִׁי בְהֵיטֵב הַבֶּקֶר וַיְהִי קֶלֶת וּבְרָקִים וַעֲנַן כָּבֵד עַל הָהָר וְקַל שֶׁפָּר חָזַק מְאֹד וַיִּחַרְד כָּל הָעָם אֲשֶׁר בְּמַחֲנֵה (י"ט, טז).

גם מעמד הר סיני לווה ב'תפאורה' דומה, של קולות עצומים ואש חזקה.¹¹ עצמתם של שני האירועים והופעת מוטיבים דומים בשניהם גורמת לנו לקשר ביניהם, ומאפשרת לנו ללמוד מאחד על חברו. מהי הסיבה להופעת אותם קולות וברקים בהר סיני? מדוע התפרץ הר סיני באופן כה מאיים ומפחיד? התשובה היא, שאותה התפרצות מבשרת את ירידתו של ה' על ההר:

כִּי בַיּוֹם הַשְּׁלִישִׁי יֵרֵד ה' לְעֵינֵי כָל הָעָם עַל הָרַיִם (י"ט, יא).

ה' יורד על הר סיני - וירידתו היא שגורמת להר להתפרץ ולהתגעש:

וְהָרַיִם עָשָׂנוּ¹² כְּלוֹ מִפְּנֵי אֲשֶׁר יָרַד עָלֵינוּ ה' בְּאֵשׁ וַיַּעַל עֲשָׂנוּ כְּעֵשֶׂן הַכֶּבֶשֶׂן (שם, יח).

11. לעיל הנחנו, שהקולות והאש במכת הברד היו למעשה רעמים וברקים. באופן דומה, לגבי מעמד הר סיני ניתן להניח, שהקולות והברקים במעמד זה היו למעשה התפרצויות של ההר כהר געש. בהתפרצות כזאת נבקעת האדמה ונהר לבה אדיר בוקע מתוך בטן האדמה ומועף לשמים בעצמה אדירה. מעצמת ההתפרצות נעקרים סלעים גדולים מן ההר ונזרקים למעלה. כאשר סלעים אלו חוזרים ונוחתים על הקרקע הם מאיימים על כל מי שנמצא בסביבת ההר המתגעש, וזו הסיבה לאזהרתו של ה': "לא תגע בו יד כי סקול יסקל או ירה ייך אם בהמה אם איש לא יחיה" (י"ט, יג).

12. "עשן" הוא פועל בבניין קל, ואיננו "עשן" כשם עצם (ראה רש"י ורשב"ם לפסוק זה). זוהי צורה שמבטאת ביתר עצמה את נוכחותו של העשן על ההר.

”כי בפעם הזאת“

יסוד מוסד הוא בכל ספרי הנבואה, כי כאשר יורד ה' ממרום שבתו מן השמים ודורך על במותי הארץ, העולם כולו חל מפניו. אין הארץ מסוגלת להכיל את ירידת ה' ואת השראת השכינה בה, ועל כן היא מתפוצצת ומשתברת. הדוגמה הבולטת לכך היא, כאמור, מעמד הר סיני, אך רבות הן הדוגמות לתיאור אי-עמידתם של כוחות הטבע בפני עצמת ירידתו של ה' אליהם. וכך מתאר מיכה הנביא:

פִּי הִנֵּה ה' יֵצֵא מִמְּקוֹמוֹ וְיֵרֵד וְדָרַךְ עַל בְּמוֹתַי [בְּמִתֵּי קָרִי] אֶרֶץ. וְנִמְסוּ הַהָרִים תַּחְתֵּי וְהַעֲמָקִים יִתְבַּקְּעוּ כְּדוֹנֵג מִפְּנֵי הָאֵשׁ כְּמִים מְגָרִים בְּמוֹרֵד (מיכה א', ג-ד).

וכך חבקוק:

אֵלוֹת מִתִּימָן יָבֹוא וְקְדוֹשׁ מֵהַר פֶּאֶרֶן סָלָה כֶּסֶה שָׁמַיִם הוֹדוּ וַתִּהְלְתוּ מִלְּאָה הָאֶרֶץ... לִפְנֵי יְלֶךְ דָּבָר וַיֵּצֵא רֶשֶׁף לְרִגְלָיו. עֵמֵד וַיִּמְדֹּד אֶרֶץ רָאָה וַיִּתְפַּצֵּצוּ הַרְרֵי עֵד שָׁחוּ גְבְעוֹת עוֹלָם הִלִּיכוֹת עוֹלָם לוֹ... רָאוּךְ יַחִילוּ הָרִים זָרַם מִים עֶבֶר נִתַּן תְּהוֹם קוֹלוֹ רוֹם יִדְהוּ נִשְׂא (חבקוק ג', ג-י).

ואף משורר תהילים מספר:

יָרַעַם הַיָּם וּמְלֵאוֹ תִבֵּל וַיִּשְׁבֵּי בָהּ. נִהְרוֹת יִמְחֵאוּ כִּף יַחַד הָרִים יִרְנְנוּ. לִפְנֵי ה' פִּי בָא לְשֹׁפֵט הָאֶרֶץ (תהילים צ"ח, ז-ט).

ורבות הן הדוגמות.

למדנו, אפוא, כי האש המהלכת ארצה והקולות החזקים אינם אלא ה'תפאורה' שמקדימה את ירידת ה' על הארץ. כך נבאר אף את משמעותם של הקולות והברקים שבמכת הברד: מוטיבים אלו מלמדים כי בקרוב עומד ה' לרדת על הארץ!

”הערפל אשר שם האלהים“

מתוך ההשוואה שערכנו בין מכות מצרים למעמד הר סיני, יובן גם מקומו של החושך, שהולך ומחליף את הקולות והברקים במהלך שלוש המכות. אם נשוב למעמד הר סיני, נראה שעל אף הקולות והברקים שאפפו את הר סיני והפכו אותו להר געש מתפרץ - לא כל ההר היה נתון במצב זה. הקולות והברקים עטפו את ההר מסביבו, אך בפסגתו של ההר, **במרכזו** - שררה אפלה מוחלטת:

וְכָל הָעָם רֵאִים אֶת הַקּוֹלֹת וְאֶת הַלְפִידִם וְאֶת הַשֹּׁפָר וְאֶת הָהָר עֵשָׂן וַיֵּרָא הָעָם וַיִּנְעוּ וַיַּעֲמְדוּ מֵרַחֵק...¹³ וַיַּעֲמֵד הָעָם מֵרַחֵק וּמִשָּׁה נִגַּשׁ אֶל הָעֲרַפֵּל אֲשֶׁר שָׁם הָאֱלֹהִים (כ', טו-יח).

13. דילגנו על פסוקים טז-יז, המתארים כיצד העם ניגש אל משה ומבקש ממנו: ”דבר אתה עמנו ונשמעה ואל ידבר עמנו אלהים פן נמות“, וכיצד משה משיב להם: ”אל תיראו כי לבעבור נסות אתכם בא האלהים“. נראה שדו-שיח זה לא התנהל תוך כדי המעמד שמתואר בפסוק טו (”וירא העם וינעו ויעמדו מרחק“), אלא לפניו, והוא הוכנס לכאן בכדי לבאר את סיבת

משמעות הדבר: כאשר ה' יורד אל הארץ - מוסדות העולם אינם מסוגלים לקבל את ירידתו, והם מזדעזעים ונרעדים. קולות עצומים וברקים אדירים מלווים את ירידתו של ה' ואת דריכתו על במותי ארץ. אולם כל זאת רק 'תפאורה' חיצונית לירידת השכינה. במקום שבו נמצאת השכינה, במקום "אשר שם האלהים" - שם משתרר שקט מוחלט ואפלה עוטה את הכול. העם רואים את הקולות ואת הלפידים שמסביב להר - אך ה' מדבר מתוך החושך:

(דברים ה', כ).

כְּשֶׁמַעְכֶם אֶת הַקוֹל מִתּוֹךְ הַחֹשֶׁךְ וְהִקֵּר בְּעַר בְּאֵשׁ

ומשה ניגש אל הערפל אשר במרכזו של ההר.

הנה כי כן, מצאנו את התהליך ההדרגתי הכרוך בירידתו של ה' אל הארץ: מסביב הכול גועש ורועש, אך במרכז, בתוך הלהבות והקולות, שורה הערפל המכסה את נוכחותו של ה'. הדרגה כזאת מצאנו אף בשלוש המכות ברד-ארבה-חושך במצרים, אך בהבדל אחד: בעוד שבמעמד הר סיני ההדרגה היא **גאוגרפית**: ככל שהלך משה וקרב אל האלוהים, הלכו קולות הרעמים ולהבת הברקים ודעכו, עד שנאלמו לחלוטין במרכז ההר; הרי שבמכות מצרים ההדרגה היא **כרונולוגית**:¹⁴ ראשית מופיעים הקולות והברקים, אשר דועכים אט אט, ואת מקומם תופס החושך, שהולך ומתעצם, עד לחושך המוחלט.¹⁵

התרחקותו של העם מההר. נמצא שפסוקים טז-יז קוטעים את רצף האירועים, ועל כן כאשר חוזר הכתוב לתאר את המעמד עצמו, הוא משתמש בביטוי "ויעמד העם מרחק", בפסוק יח, כחזרה מקשרת על הנאמר בסוף פסוק טו. לפי זה נכון לומר כי בה בשעה שנעו העם ונעמדו רחוק מן הקולות והלפידים (פסוק טו) - ניגש משה אל "הערפל אשר שם האלהים" (פסוק יח).

14. אמנם גם בהר סיני ישנה הדרגתיות כרונולוגית, וזאת דווקא **לאחר** מעמד עשרת הדיברות, שבו הופיע ה' בקולות וברקים. כאשר מסתיים המעמד ומשה עולה אל ההר לקבל את לוחות הברית, ההר כולו מכוסה בענן (כ"ד, טו-יח).

15. הדרגתיות כרונולוגית כזאת מצאנו באופן בולט ביותר במעמד הר סיני של אליהו:

"ויאמר צא ועמדת בהר לפני ה'

והנה ה' עבר ורוח גדולה וחזק מפרק הרים ומשבר סלעים לפני ה' לא ברוח ה'

ואחר הרוח **רעש** לא ברעש ה'.

ואחר הרעש **אש** לא באש ה'

ואחר האש **קול דממה דקה**" (מ"א י"ט, יא-יב).

לפני התגלותו של ה' בהר סיני מופיעים רוח גדולה, רעש ואש; ולאחריהם משתררת דממה דקה, שבחסותה מתגלה ה' אל אליהו.

במעמד זה נמצא מוטיב נוסף: הרוח. מוטיב זה אינו נמצא (או אינו מודגש) ביתר האירועים שהצגנו לעיל, אולם ייתכן לומר שגם למכות מצרים התלוותה הרוח: סופת הברד כללה, מן הסתם, רוחות עזות; וניתן אף להעלות השערה, שרוח הקדים שנשבה "כל היום ההוא וכל הלילה" (י', יג) והביאה עמה את הארבה, לא פסקה במשך כל המכה. בסיום המכה הופך ה' "רוח ים חזק מאד" (שם, יט), שנושאת אתה את הארבה - אך אין זה כי אם שינוי כיוונה של

מכת בכורות

נשים לב, כי בניגוד לכל המכות האחרות, שסופן הוא בבקשתו של פרעה להפסיק את המכה ובהיענותו של משה לבקשת פרעה - סיומה של מכת החושך שונה. גם במכה זו מבקש פרעה להפסיק את המכה, ומקבל על עצמו את התנאי של שחרור ישראל; אלא שכבר באותו המעמד, תוך כדי דין ודברים עם משה, מסרב פרעה לעמוד בתנאי. משה יוצא מעם פרעה בחרי אף, ובכך מסתיים הדו-שיח ביניהם. אם נדייק בדברים נמצא, שכאשר בטל התנאי (שחרור ישראל) - גם המעשה לא קיים (הפסקת המכה), ואם נדקדק נראה, שבאמת מכת החושך לא הסתיימה כלל! מצרים נתונה אפוא בחושך מוחלט, שלא פסק לרגע. ובתוך החושך המוחלט מתרחשת המכה העשירית והאחרונה: מכת בכורות.

נציג כעת את סדר הזמנים של המכות, וזאת על פי חישוב הזמנים שערכו כבר המפרשים השונים.¹⁶

בסוף מכת החושך, כאשר פרעה קורא למשה ומבקש ממנו להפסיק את המכה, מתנהל דו-שיח על הוצאת הצאן והבקר ממצרים. משא ומתן זה מסתיים, כאמור, בלא תוצאות, ופרעה מסרב לשלח את ישראל מארצו. הוא אף מוסיף איום למשה: ”ויאמר לו פרעה לך מעלי השמר לך אל תספ ראות פני כי ביום ראתך פני תמות“ (י, כח); ומשה עונה: ”כן דברת לא אסף עוד ראות פניך“ (שם, כט).

מיד לאחר מכן מתגלה ה' אל משה ומתאר לו את מכת בכורות הממשמת ובאה. משה מספר זאת לפרעה: ”ויאמר משה כה אמר ה' כחצת הלילה אני יוצא בתוך מצרים. ומת כל בכור בארץ מצרים“ (י"א, ד-ה), ומיד יוצא ”מעם פרעה בחרי אף“ (שם, ח). מתוכן הדברים נשמע, שהתגלות זו של ה' אל משה הייתה באותו המעמד שבו ביקש פרעה ממשה להפסיק את מכת החושך, שהרי משה הודיע לפרעה שלא יוסיף ראות פניו אחרי שילך מעליו (י, כט). דברי משה מתייחסים אפוא ללילה הזה, הקרוב (ולא בעוד מספר ימים וכד'). לפי זה עולה, שמכת בכורות התרחשה **בחצות של אותו הלילה** שלאחר סיום מכת החושך.

כידוע, מכת בכורות אירעה בלילה שבין י"ד לט"ו בניסן. כמו כן עולה מהפסוקים, שמכת החושך ארכה שלושה ימים.¹⁷ מכאן שמכת החושך התחילה ב"ב בניסן, ונמשכה שלושה ימים: י"ב, י"ג וי"ד.

הרוח, ממזרח למערב, ונמצא שהרוח לא פסקה לאורך כל אותה היממה (והקבל את הדברים למתואר במדבר י"א, ובעיקר בפסוקים יז, כה, לא; וראה להלן הערה 18).

16. עיין, למשל, בפירוש רש"ר הירש לשמות י', כט. וראה בעניין זה את הצעתו המקורית והמעניינת של י' ברוכי, 'יציאת מצרים - לוח זמנים', **אורות עציון** ל, תשנ"ט, עמ' 258-275 (בעיקר מעמ' 267 ואילך).

17. "ויהי חשך אפלה בכל ארץ מצרים שלשת ימים" (י, כב). אמנם, עיין בפירוש רש"י לפסוק זה.

בני ישראל נצטוו לקחת בעשור לחודש שה ולהכינו לקראת הקרבת קרבן הפסח, שיחול בעוד ארבעה ימים. עובדה זו מותירה לנו יום פנוי מכל אירוע: "א בניסן. מכאן עולה השאלה: מה התרחש בין לקחת הפסח ב' בניסן לבין תחילת מכת החושך ב"ב בו?

לדעתנו, יש להצמיד אף את שתי המכות שקדמו למכת החושך - הברד והארבה - למכת החושך. לפי זה, סדר הזמנים הוא כך:

ב' בניסן לוקחים ישראל שה ומכינים אותו לקרבן הפסח. **באותו יום** מבשר משה לפרעה על הברד שיֵרד למחרת היום: "הנני ממטיר כעת מחר ברד כבד מאד" (ט', יח). הברד התחיל, אם כן, ב"א בניסן, ונמשך כל אותו היום, עד שיוצא משה מעם פרעה את העיר ופורש כפיו אל ה' בבקשה להפסיק את הברד (שם, לג). **באותו יום** שב משה ומתייצב לפני פרעה, ומתאר לו את מכת הארבה שתבוא למחרת: "הנני מביא מחר ארבה בגבלך" (י', ד). ה' ניהג רוח קדים בארץ כל היום ההוא וכל הלילה, ובבוקר נושאת רוח הקדים את הארבה (שם, יג). מכת הארבה מתחילה, אפוא, ב"ב בניסן. פרעה ממהר וקורא למשה, ומבקש ממנו להפסיק את הארבה. הארבה מופסק **באותו היום**, אולם פרעה אינו משחרר את ישראל. על כן **באותו היום** מורה ה' למשה לנטות בידו על השמים ולהתחיל את החושך למשך שלושה ימים; וכפי שכבר ראינו, בסופם של שלושת הימים - דהיינו: ב"ד בניסן - מתגלה ה' אל משה בבית פרעה ומספר לו על מכת בכורות, שתתרחש באמצעו של הלילה הבא, אור לט"ו בניסן.

סדר הזמנים הצפוף מבליט את קישורן של ארבע המכות האחרונות - ברד, ארבה, חושך ובכורות - זו לזו. הרציפות הנמשכת של המכות, שהתרחשו בין י' בניסן ל"ד בו, גורמת לנו לכרוך את ארבע המכות כאחת; ויתרה מזאת: היא מצרפת את ארבע המכות **ליחידה אחת**. סימנה של היחידה הזאת הוא: באח"ב. לאור האמור לעיל אנו מבינים את משמעותה של יחידה זו: **ה' יורד לתוך מצרים!**

מכת בכורות, שבה ה' עובר בארץ מצרים ומכה את בכורותיהם, אינה אלא סימונו של התהליך שהתחיל במכת הברד.¹⁸ כל ירידה של ה' אל הארץ מלווה בשרשרת אירועים רציפה, שתחילתה - קולות וברקים, וסיומה - הופעת ה' מתוך הערפל. הברד פתח את השרשרת בקולות החזקים ובאש שהילכה ארצה. אלה שכנו מעט בהופעת הארבה, ואת מקומם תפס החושך. חושך זה הלך והתעבה עד שנעשה סמך ביותר. ובתוך החושך התגלה ה' בארץ מצרים.

18. ניתן לראות בכל הדוגמות שהבאנו לעיל, שירידת ה' על הארץ - מלבד זאת שהיא ממוטטת את מוסדות הארץ, אף פוגעת באנשים: במעמד הר סיני - במתקרבים אל ההר, בתיאורי מיכה וחבקוק - בחוטאים, ובמכת מצרים - בבכורות. לאור זאת, יש להוסיף לפסוקים המצוינים בהקבלה שערכנו בסוף הערה 15, גם את במדבר י"א, לג.

מכות באח”ב

אם כך הם פני הדברים, הרי שקשה יהיה לאפיין את שלוש המכות שקדמו למכת בכורות כמכות רגילות, בדומה לשש המכות שקדמו להן. יותר מדויק יהיה לראות בהן הקדמה לירידת ה' אל הארץ במכת בכורות - הקדמה הכרחית ומקובלת בכל פעם שה' יורד אל הארץ.

הסתכלות זו על המכות תסייע לנו לפתור קושי פילוסופי-אמוני, שנתקשו בו רבים.

כבר בתחילת שליחותו של משה, מבשר לו ה':

וְאֲנִי אֶחָזֵק אֶת לְבוֹ [של פרעה] וְלֹא יִשְׁלַח אֶת הָעָם (ד', כא).

ה' עתיד להקשות את לבו של פרעה, ולמנוע ממנו לרצות לשחרר את העם. מכאן מתעוררות השאלות: אם באמת פרעה עצמו כן היה מוכן לשחרר את העם, ורק ה' הוא שמנע זאת ממנו, על ידי שחיזק את לבו - מה לנו כי נלין על פרעה? ה' מעמיד את פרעה בניסיון, מתוך ידיעה ברורה שלא יהיה מסוגל לעמוד בו, משום שניטלה בחירתו, ואם כך - מה טעם יש בניסיון זה? ומדוע יש להעניש את פרעה על סירובו הכפוי? ומה התועלת בדרישה החוזרת ונשנית של משה ממנו לשלח את העם, אם אין הדבר מסור לידי? ומה יהא על עקרון הבחירה החופשית, שהוא אבן פינה בכל מחויבותו של האדם כלפי בוראו?

ידועה תשובתו המפורסמת של הרמב”ם,¹⁹ שביאר כי לפעמים נטילת אפשרות הבחירה מהאדם מהווה בעצמה את העונש על חטאיו. כך גם פרעה, שבתחילה סירב בעקשנות לשלח את העם - נענש בכך שניטלה ממנו אפשרות הבחירה, ועל כורחו נאלץ למנוע את שחרור העם.²⁰

לאור דברינו דלעיל, יתיישבו הקשיים שהעלינו על נקלה.

ראשית נשאל: מתי התחיל ה' לחזק את לב פרעה? אם נעבור מכה אחר מכה, נראה כי במכות הראשונות פרעה הוא שמקשיח את לבו. כך ביחס למכות הדם (“וַיַּחֲזֶק לֵב פְּרַעֲהוֹ... וְלֹא שֵׁת לְבוֹ גַם לְזֹאת” [ז', כב-כג]), הצפרדע (“וַיִּרְא פְּרַעֲהוֹ כִּי הִיתָה הַרוּחָה וְהַכֶּבֶד אֶת לְבוֹ” [ח', יא]), הכינים (“וַיַּחֲזֶק לֵב פְּרַעֲהוֹ” [שם, טו]), הערוב (“וַיִּכְבַּד פְּרַעֲהוֹ אֶת לְבוֹ” [שם, כח]) והדבר (“וַיִּכְבַּד לֵב פְּרַעֲהוֹ” [ט', ז]). בסוף מכת השחין משתנה המצב. וכך מתוארת המכה:

וַיִּקְחוּ אֶת פִּיחַ הַכֶּבֶשֶׂן וַיַּעֲמְדוּ לִפְנֵי פְּרַעֲהוֹ וַיִּזְרַק אֹתוֹ מִשֵּׁה הַשָּׁמַיְמָה וַיְהִי שָׁחִין אֲבַעֲבַעַת פָּרַח בְּאָדָם וּבַבְּהֵמָה. וְלֹא יָכְלוּ הַחֲרָטְמִים לַעֲמֹד לִפְנֵי מִשֵּׁה מִפְּנֵי הַשָּׁחִין כִּי הָיָה הַשָּׁחִין בְּחֲרָטְמָם וּבְכָל מְצָרִים. וַיַּחֲזֶק ה' אֶת לֵב פְּרַעֲהוֹ וְלֹא שָׁמַע אֶלֵהֶם כְּאֲשֶׁר דִּבֶּר ה' אֶל מֹשֶׁה (ט', י-יב).

19. הקדמה לפירוש מסכת אבות (”שמונה פרקים”), פרק שמיני.

20. ועיין גם בתשובתו של הספורנו (ז', ג) על שאלה זו.

עוד הזדמנות ניתנת לפרעה: משה ואהרן מפיצים שחין בכל מצרים. פרעה וכל חרטומיו נמצאים בארמון כאשר השחין פוגע גם בהם. החרטומים עצמם, שעד כה היו בעצה אחת עם המלך לסרב לשלח את העם, כבר אינם מסוגלים לעמוד לפני משה; אך פרעה - בסירובו. הוא עדיין אינו מוכן לשלח את העם. כעת, לאחר ששש פעמים ניתנה לו ההזדמנות לחזור בו ולשחרר את ישראל,²¹ ובכולן הוא חיזק את לבו ולא נענה לדרישת משה - מתערב ה' בנעשה ומחזק את לבו. מעתה אין הדברים ניתנים יותר לשליטת פרעה. ה' נכנס לתמונה. עד כה ניתנה בידי פרעה האפשרות לשחרר את ישראל, אך הוא סירב. כיוון שכך, נגזרה הגזרה שלא פרעה יהיה זה שישחרר את העם; ה' יבוא ושחרר את עמו. מה שפרעה סירב לעשות - יעשה ה'. סיומה של מכת השחין מבשר מפנה בישועתם של ישראל: עד כה ציפה הקב"ה כי פרעה ישחרר את ישראל; אך מעתה יעשה זאת ה'. על כן יורד ה' אל מצרים ומוציא את ישראל. וכאשר ה' הוא זה שיוורד ומשחרר את העם - הדבר נעשה במלוא העצמה והמשמעות: בברד, בארבה ובחושך.²²

21. נראה כי יש הבדל בין אופי ההזדמנות שמקבל פרעה בשלוש המכות הראשונות, דצ"ך, לשלוש האמצעיות, עד"ש. במכות הדם, הצפרדע והכינים מראה ה' את גודלו ואת עצמתו לפרעה, מתוך מגמה שיכיר בה' וישמע בקולו. משום כך אין מדובר במכות הרסניות או קטלניות, אלא רק במכות שמראות את יכולת ה' לפעול ולשנות את הטבע. ואכן, פרעה מבין את העיקרון, ומנסה 'להתחרות' בה' על ידי חרטומו. סיומה של סדרת מכות זו היא בהודאתם של החרטומים לפני פרעה: "אצבע אלהים הוא" (ח', טו).

מכות הערוב, הדבר והשחין הן כבר מכות קשות הרבה יותר והרסניות: הערוב משחית את הארץ (לאורך כל המכה מודגש שהנזק העיקרי של הערוב הנו לקרקע, ובזה תהיה ניכרת ארץ גושן מארץ מצרים. לאור זאת נראה כי אין מדובר בחיות טורפות, אלא יותר ברמשים ושקצים - ראה רש"י, ח', יז), הדבר ממית את כל מקנה מצרים, והשחין פוגע בגופם של המצרים (בניגוד לכינים, שרק 'מציקות', אך אינן פוגעות). כאן מנסה ה' להביא את פרעה לשלח את העם על ידי 'חיזוקים שליליים'.

לפי זה מובנת ההדרגה בשלוש היחידות: דצ"ך - ניסיון לשכנע את פרעה בדרך הכרתית לשחרר מעצמו את העם; עד"ש - ענישה שבאה להכריח את פרעה לשחרר את העם; באח"ב - כפייה מוחלטת של פרעה לשחרר את העם.

22. אנו מבארים שחזוק לב פרעה על ידי ה' בסוף מכת השחין נעשה לאחר שהוא עמד בסירובו, תוך כדי המכה, ובכך החמיץ את ההזדמנות האחרונה שלו לשלח את ישראל. כך ביארנו את תיאור חוסר יכולתם של החרטומים לעמוד לפני משה - המובא כניגוד לפרעה, שממשיך ומקשיח את עמדתו. אמנם ניתן היה לפרש, שעדיין לא נתבקש פרעה לשחרר את העם, ורק בסיומה של המכה הוא מתבקש לעשות זאת; וכאשר עומד פרעה לפני ההכרעה, מקשיח ה' את לבו. לפי זה, במכת השחין עצמה נמנעה מפרעה היכולת לפעול, ולמעשה רק בחמש המכות הראשונות היו הדברים נתונים לשליטתו. כך ביאר הרמב"ן (ז', ג).

”כי בפעם הזאת“

ואכן, ממכת השחין ואילך ה' הוא שמחזק את לב פרעה,²³ כפי שלימד את משה בראשית שליחותו אל מלך מצרים. ה' איננו מעמיד בניסיון מי שאיננו בר-החלטה אם לעמוד בו אם לאו. נטילת הבחירה מידי פרעה לא נעשית כעונש לפרעה, והוא כלל לא עומד יותר בניסיון. **ניסיונותיו של ה' את פרעה כבר נסתיימו** עם סירובו האחרון במכת השחין. לא יבוקש עוד מפרעה לשחרר את העם: מעתה ואילך יתחיל תהליך הוצאתם של ישראל ממצרים על ידי ה' בכבודו ובעצמו. לכן מורה ה' למשה בסוף מכת השחין להתייצב לפני פרעה ולהודיע לו על שינוי המגמה בתכנית הגאולה:

כִּי בַּפֶּעַם הַזֹּאת אֲנִי שֹׁלַח אֶת כָּל מַגְפָּתֵי אֵל לְבָרְךָ וּבְעֵבְדֶיךָ וּבְעַמְּךָ בְּעִבּוֹר תִּדְעֶה כִּי אֵין כְּמִנִּי בְּכָל הָאָרֶץ
(ט', יד).

וכוונתו בביטוי ”כל מגפתי“ היא לסדרת המכות שתבוא עתה, הכוללת את מכות באח”ב, שזוהי תכליתה:

בְּעִבּוֹר זֹאת הַעֲמַדְתִּיךָ בְּעִבּוֹר הָרֵאֶתְךָ אֶת פְּחִי וְלִמְעַן סַפֵּר שְׁמִי בְּכָל הָאָרֶץ (שם, טז).

* * *

חלוקה זו שבין שש המכות הראשונות לארבע האחרונות כבר נאמרה למשה, עם תחילת שליחותו:

וְאֲנִי יֹדְעֵתִי כִּי לֹא יִתֵּן אֶתְכֶם מֶלֶךְ מִצְרַיִם לְהֵלֶךְ וְלֹא בְּיַד חֲזָקָה. וְשִׁלַּחְתִּי אֶת יָדִי וְהִפִּיתִי אֶת מִצְרַיִם בְּכָל נִפְלְאוֹתַי אֲשֶׁר אַעֲשֶׂה בְּקִרְבּוֹ וְאַחֲרֵי כֵן יִשְׁלַח אֶתְכֶם (ג', יט-כ).

בתחילה ימאן מלך מצרים לתת לעם ללכת, ואפילו כאשר התביעה ממנו לשלח את העם תלווה ב”יד חזקה” - אלו הן שש המכות הראשונות; על כן יתגלה ה' בארץ מצרים, וישלח את ידו להוציא את עמו משם ”בכל נפלאותי אשר אעשה בקרבו” - אלו הן ארבע המכות האחרונות, ”כל מגפתי”.

”בא אל פרעה“

לאור דברינו עד כה, היינו מצפים כי במכות האחרונות לא ייפגש משה עם פרעה כלל, שהרי אין הוא זקוק כלל לאישורו או להסכמתו להוצאת העם ממצרים. ברם אין הדבר כך. אנו מוצאים, שגם במכות הבאות - בברד, בארבה ובמכת בכורות - משה מצטווה על ידי ה' להתייצב בפני פרעה, להתרות ולהתריע מפני המכה הקרבה ובאה. לכאורה, עדיין מבקש משה את הסכמת פרעה לשחרר את העם, ולא משאיר

23. בארבה: ”ויחזק ה' את לב פרעה“ (י', כ); בחושך: ”ויחזק ה' את לב פרעה“ (שם, כז); ולגבי הברד - ראה בהמשך.

את מעשה ההוצאה בידי ה'; ופרעה, שמסרב לשלח את ישראל - הוא הוא שמונע, מרצונו החופשי, את גאולתם.

נראה שכך הבין משה עצמו: הנה הוא מתייצב לפני פרעה, בסוף מכת השחין, ונואם בפניו את נאומו לגבי "הפעם הזאת", שבה שולח ה' את כל מגפותיו אל לב פרעה. כוונת ה' - סובר משה - היא למכת הברד. ואכן, מכת הברד מתרגשת ובאה, ובאמצעה ממנה פרעה לקרוא למשה ולאהרן ולבקש מהם שיפסיקו את המכה. משה יוצא את העיר ומתפלל, והמכה אכן נעצרת. מעתה צפוי, על פי הקדמתו של ה' למכה, שפרעה ישלח את העם ולא יעכב עוד את שחרורו.

אבל פרעה - כך רואה משה - מקשה את לבו ומסרב לשלח את העם. משה אינו מבין: הרי טרם בואה של המכה הבהיר ה' לפרעה שזו תהיה המכה האחרונה, ובעקבותיה - ישוחרר העם. מהו, אם כן, פשר העיכוב הלא צפוי הזה? על כך בא המענה מאת ה':

וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה בֹּא אֶל פְּרֹעֶה כִּי אֲנִי הִכְבַּדְתִּי אֶת לְבוֹ וְאֶת לֵב עֲבָדָיו לְמַעַן שְׁתִּי אֶתְתִּי אֱלֹהֵי בְּקָרְבוֹ. וְלִמְעַן תִּסְפָּר בְּאָזְנֵי בְנֵי וְבְנֵי בְנֵךְ אֶת אֲשֶׁר הִתְעַלְלִיתִי בְּמִצְרַיִם וְאֶת אֶתְתִּי אֲשֶׁר שְׁמַתִּי בָם וַיִּדְעֶתֶם כִּי אֲנִי ה' (י', א-ב).

בהתגלות זו לא מצווה ה' את משה דבר, ואף אינו מספר לו על העתיד להתרחש. מטרתה של התגלות זו היא רק להסביר את מה שאירע במכת הברד: כלפי חוץ נדמה היה שהכול תלוי ברצונו של פרעה ובהסכמתו; וכאשר הלה חזר לסורו וסירב לשלח את העם - התעכבה גאולתם של ישראל פעם נוספת. אולם אין הדברים אלא כלפי חוץ. בעומק העניין מבאר לו ה', "כי אני הכבדתי את לבו"; ה' הוא זה שפועל כעת. מעתה לא יהיה סירובו של פרעה אלא משחק, הצגה, כביכול פרעה הוא ששולט במצב וקובע את מהלך העניינים. מטרתו של המשחק - "ולמען תספר באזני בן ובן בן את אשר התעללתי במצרים".

'הצגה' זו מומחשת יפה, כאשר בסוף מכת הברד מתואר כאילו פרעה הוא שהקשיח את לבו:

וַיֵּרָא פְּרֹעֶה כִּי חָדַל הַמָּטֶר וְהַבָּרָד וְהַקָּלֶת וַיִּסָּף לַחֲטֹא וַיִּכְבַּד לְבוֹ הוּא וְעַבְדָּיו. וַיִּחַזַּק לֵב פְּרֹעֶה (ט', לד-לה).

אולם מיד אחר כך בא ההסבר האלוהי, "כי אני הכבדתי את לבו ואת לב עבדיו".

סיכום

ראינו כי בניגוד לשש המכות הראשונות, שמטרתן לשכנע את פרעה לשחרר את העם, הרי שמכות הברד, הארבה החושך ובכורות (באח"ב) מהוות יחידה אחת, שאין מטרתה לשכנע את פרעה כלל. בתום ההזדמנות האחרונה של פרעה לשחרר בעצמו את ישראל, בסוף מכת השחין, נוטל ה' לידי את התפקיד.

"כי בפעם הזאת"

מכות אלו מציגות את האופן שבו יורד ה' אל הארץ ומשחרר את עמו. ירידת ה' אל הארץ מאופיינת בתהליך, שתחילתו בקולות וברקים וסופו בערפל ואפלה. תהליך זה התבטא ב'תפאורה' שנוצרה על ידי שלוש המכות - הברד, הארבה והחושך - ובחסותה יורד ה' ומוציא את עמו ממצרים.